

STUDENTEN MAKEN HET RAPPORT OP VAN DE BOLOGNA-HERVORMINGEN

1. INLEIDING

In 1998 spraken vier ministers van onderwijs de wens uit van een nauwere samenwerking op vlak van hoger onderwijs. Dit vormde de aanleiding van de Sorbonne Verklaring. De vier landen zetten met andere actoren hun streven verder en in juni 1999 verzamelden zich in Bologna de onderwijsvertegenwoordigers van 29 landen. De Bolognaverklaring die er werd ondertekend veroorzaakte een schokgolf van hervormingen in het Europees hoger onderwijs landschap. Om de twee jaar zouden de ministers terug samenkomen om de doelstellingen op te volgen, te vernieuwen en uit te breiden. Na Praag, Berlijn en Bergen ontmoeten de ministers elkaar dit jaar in Londen.

De grote actielijnen van het Bologna Proces staan sinds het begin al vast. De creatie van een coherente Europese Hoger Onderwijsruimte (EHOR of in het Engels EHEA van European Higher Education Area) had tot doel:

- mobiliteit en werkgelegenheid in Europa verzekeren (en hinderpalen hiervoor weghalen).
- de internationale competitiviteit en aantrekkelijkheid van het Europese Hoger Onderwijs verzekeren.
- Vergelijkbaarheid van de systemen. Hiervoor zou men via een aantal instrumenten werken:
  - een gemeenschappelijk referentiekader van gemakkelijk leesbare en vergelijkbare diploma's
  - in heel de ruimte een programmahervorming doen naar een twee cyclus structuur: een eerste graad met relevantie op de arbeidsmarkt (bachelor) en een tweede graad waarvan de toegang verzekerd is met een diploma van de eerste cyclus (master). Later zou hier een derde cyclus, de doctoraatsopleiding aan toegevoegd worden.
  - Om vergelijkbaarheid te vergroten en de transfer van studieperiodes in het buitenland te vergemakkelijken, zou het creditsysteem ECTS (European Credit Transfer and Accumulation System) in voege worden gebracht.
  - Kwaliteitszorg als borg voor deze hele structuur

Voor dit alles werd de deadline van 2010 vooropgesteld. Tijdens de tweejaarlijkse ministeriële meetings, formuleerden de aanwezige ministers nog bijkomende doelstellingen, zoals:

- de sociale dimensie (Praag, 2001): dit wordt bekeken als een horizontale actielijn die een invloed heeft op alle andere doelstellingen en instrumenten. Bij elke hervorming moet er dus stilgestaan worden: welke invloed heeft dit op de toegang en participatie van verschillende maatschappelijke groepen in het hoger onderwijs.
- Studentenbetrokkenheid (Praag, 2001): studenten zijn essentiële partners in het hoger onderwijs en moeten daarom mee betrokken worden in hoe de structuur, kwaliteit en vorm eruit ziet.
- Meeneembaarheid van beurzen en leningen (Bergen, 2005): om de mobiliteit te bevorderen zouden studenten hun studiebeurs of –lening moeten kunnen meenemen bij een studieperiode in het buitenland.

Met de conferentie in Londen in het verschiep zien de studenten het hun taak om het rapport van deze Bologna-ruimte op te maken. De Europese studentenkoepel ESU – *European Student Union*, het vroegere ESIB (The National Union of Students in Europe) – vroeg daarom aan zijn leden om een lijvige enquête in te vullen die peilde naar alle afgesproken actielijnen. Dit dient als tegengewicht van de stocktaking van de onderwijsministeries. Stocktaking is het meten van vooruitgang op de verschillende doelstellingen van het Bologna-proces op basis van systematische dataverzameling. De kwantitatieve resultaten worden weergegeven via 'score cards', tabelletjes waarin landen gescoord en onderling kunnen vergeleken worden met kleuren van groen naar donkerrood. Deze resultaten zijn voornamelijk gebaseerd op de meningen van de ministeries zelf en dragen op zijn minst het risico van een vertekend beeld te geven. Deze derde *Bologna With Student Eyes* geeft informatie van 36 nationale officiële studentenorganisaties¹. Op basis van de meningen van deze studenten zullen wij u het rapport presenteren van de Bologna-ruimte. Hiervoor zullen we de meest bekende en prangende actielijnen overlopen.

¹ De landen die door deze studentenbonden besproken worden zijn: Albanië, Oostenrijk, België, Bosnië en Herzegovina (Republiek Srpska), Bulgarije, Cyprus, Republiek Tsjechië, Denemarken, Estland, Finland, Duitsland, Georgië, Hongarije, IJsland Italië, Litouwen, Malta, Moldavië, Nederland, Noorwegen, Polen, Portugal, Roemenië, Servië (zonder Kosovo), Slowakije, Slovenië, Spanje, Zweden, Zwitserland, Turkije, Oekraïne en het Verenigd Koninkrijk (zonder Noord-Ierland, Schotland of Wales).

2. SOCIALE DIMENSIE

De sociale dimensie werd in het Bergen rapport omschreven als: *'een essentieel onderdeel van de EHEA en een noodzakelijke voorwaarde voor de aantrekkelijkheid en competitiviteit van de EHEA.'* De ministers spraken daarom af om hun engagement tegenover de sociale dimensie te vernieuwen en op die manier het hoger onderwijs toegankelijk te maken voor iedereen. Hiervoor moeten adequate condities geschapen worden voor studenten zodat ze hun studies kunnen afmaken zonder obstakels door hun sociale of economische achtergrond. De 'sociale dimensie' is daarom de initiatieven van de overheden om studenten te helpen, voornamelijk van sociaal belaste groepen. Hiervoor zagen de ministers in dat zowel financiële als begeleidende maatregelen nodig zijn.

Echter, de sociale dimensie werd niet meegenomen in de stocktaking. Ondanks de mooie belofes van de ministers moeten de studenten daarom vaststellen dat twee jaar later er nog steeds niets gebeurd is op dit vlak. Het enige wat gebeurd is, is het opstellen van een definitie door een werkgroep: *'our ultimate goal is that the student body entering, participating and completing higher education at all levels should reflect the diversity of our populations'*. Enkel een definitie en zelfs daarover zijn de meningen verdeeld. Tegelijk moeten we vaststellen dat bepaalde hervormingen hebben zelfs een tegenstrijdig effect geressorteerd. Zoals gezegd moet is de sociale dimensie een horizontale actielijn en moet bij elke hervorming bekeken worden welke effecten er op de toegankelijkheid van het onderwijs zijn. Het is schrijnend dat wij daarom moeten vaststellen dat in 26 landen geen verbetering is opgetreden in de sociale dimensie, ondanks de 'vernieuwde engagementsverklaring'. In enkele landen is er financieel zelfs verslechtering:

- In het Verenigd Koninkrijk mogen de instellingen nu zelf bepalen hoeveel inschrijvingsgeld te aanrekenen, met een maximum van 3000 pond. De meeste instellingen rekenen dus gewoon... 3000 pond aan. Dit heeft de inschrijvingen al met 15% doen dalen! Zelfs in Schotland, die niet onder dezelfde wet vallen, rekent men voor Engelse studenten dat bedrag aan omdat ze vrezen voor een toestroom van Engelse studenten.
- Ook in Duitsland scheidt een wettelijk kader nu de mogelijkheid van inschrijvingsgelden te vragen, waar dit voorheen niet mogelijk is. In 43% van de instellingen (7 deelstaten van de 16) gebeurt dat ook. Ook Hongarije heeft inschrijvingsgelden ingevoerd.
- In Italië is er blijkbaar zo'n nijpend budgetprobleem bij de overheid dat ongeveer 30 % van de beursgerechtigde studenten hun beurs gewoon niet krijgen.
- Slovenië heeft ook de introductie van inschrijvingsgelden gekregen, tegelijk met de beperking van de mogelijkheden voor studenten om te werken een beperktere toegang voor studenten tot studentvriendelijke maaltijden. (Na betogingen van de Sloveense studenten zijn de inschrijvingsgelden en de maaltijden uit de wet gehaald).

Eén van de weerstanden die vaak gehoord worden tegen inspanningen met betrekking tot de sociale dimensie, is dat er eerst een adequate dataverzameling moet gebeuren, voor men kan weten welke acties ondernomen moeten worden. Ook in Vlaanderen is dat het antwoord dat de studenten vaak krijgen. Hoewel men dit dus algemeen erkent, heeft tot nu toe de social dimension niet in de stocktaking gezeten. Bijgevolg rapporteren studenten uit 17 landen geen goede dataverzameling. Men klaagt graag over de vaagheid van de afgesproken teksten. Dit was nu net één van de meer geconcretiseerde punten, en net daar heeft men steken laten vallen. Ministers spreken blijkbaar vele zaken af in de communiqués, maar eens thuis wordt het 'pick and choose': een 'Bologna à la carte' waarbij men kiest welke actielijnen meer aandacht verdienen dan anderen. In een communiqué dat al getuigt van weinig concrete acties en loze compromissen is het nog maar de vraag wat er de volgende twee jaar binnen de sociale dimensie zal veranderen.

De eisen van VVS zijn daarom:

- de statistische dataverzameling over de participatie in het hoger onderwijs moet dringend van de grond komen. Dit kan als nulmeting dienen om de verdere vorderingen mee te vergelijken.
- Elke nationale overheid moet actieplannen ontwikkelen om de ondervertegenwoordigde groepen in het HO tegen 2009 significant te verbeteren ten opzichte van de nulmeting. Deze ondervertegenwoordigde groepen zijn studenten uit lagere inkomensgroepen, studenten met lagergeschoolde ouders, studenten uit etnische of culturele minderheden, studenten met functiebeperkingen, studenten met kinderen, mannen of vrouwen,... Naast het significant verhogen van deze evenredige participatie moet ook voldoende aandacht gaan naar de internationale mobiliteit en de levenssituatie van studenten in de Bolognalanden.
- Europees kan er een lijst van deze doelgroepen vastgelegd worden. Dit dient als zekerheid zodat door de overheid gediscrimineerde of miskende groepen niet over het hoofd worden gezien. Verder is het noodzakelijk dat er Europees een toolbox²² wordt ontwikkeld. Binnen andere domeinen als Levenslang Leren of kwaliteitszorg wordt er met duidelijke doelstellingen, afspraken, benchmarks en indicatoren gewerkt, hoewel dit ook moeilijk te benaderen en te kwantificeren thema's zijn. Een uitgebreid gamma aan instrumenten en good practices kan internationaal opgesteld en gedeeld worden.

²² Een toolbox is een set van instrumenten en good practices die kunnen dienen bij de ontwikkeling van een beleid rond de sociale dimensie

- De sociale dimensie moet een absolute prioriteit worden binnen het Bologna Proces. Een belangrijke stap hierin is de sociale dimensie opnemen in de stocktaking. Dit zal een impuls zijn om aan statistische gegevensverzameling te doen. Bovendien kan de vrees om een slechte score te halen een stimulans zijn om het beter te doen. Zolang de ministers niet akkoord gaan om dit op te nemen in de stocktaking zal elke engagementsverklaring tegenover de sociale dimensie geen gevolgen in praktijk kennen.

3. STUDENTENBETROKKENHEID

Het Bologna Proces verschilt essentieel van verschillende andere processen door de hoge mate van betrokkenheid van studenten in de besluitvorming. Dit zorgt voor een hoge mate van aandacht voor studentenbelangen, op het overkoepelende niveau. Echter, ook op lagere niveaus zou er meer studentenbetrokkenheid moeten zijn. Studenten zijn volgend de ministers '*competente, actieve en constructieve partners in het vormen van de de EHEA*' (Praag, 2001). Studenten zouden moeten deelnemen aan en invloed hebben op de organisatie en inhoud van het onderwijs op de universiteiten en hogescholen. Hierdoor '*spelen studenten een fundamentele rol*' (Berlijn, 2003). Op overkoepelend niveau krijgen studenten inderdaad de kans om deze fundamentele rollen op te nemen, onder andere door een betrokkenheid van studenten in de kwaliteitszorg en uitnodigingen voor tussentijdse seminaries. Echter, op nationaal en institutioneel niveau lijkt er nog heel wat werk aan de winkel. Sinds 2001 is studentenparticipatie een actielijn in het Bologna Proces en bepaalde wettelijke kaders zouden dus nu wel mogen opgelost zijn, maar dat is nog niet altijd het geval. Er zijn nog altijd wettelijke restricties en wantrouwen tegenover studentenbetrokkenheid.

- Op nationaal niveau wordt de studentenvereniging meestal wel geraadpleegd en betrokken in raden, maar vaak hebben ze hooguit beslissingsrecht in een beperkt aantal daarvan (buiten de Scandinavische landen). Dit wordt echter verscherpt door het verschil tussen formele betrokkenheid en echte gelijke participatie. Vele studentenorganisaties klagen dan ook dat ze nog wel een beslissende stem mogen hebben, maar dat de eigenlijke vorm van de teksten, wetten of adviezen al in voorbereidende groepen wordt gecreëerd waar studenten niet op mogen aanwezig zijn. De werkelijke invloed van studenten wordt hier behoorlijk verkleint. Dit is het geval in landen als Georgië, Hongarije, Italië, Servië en Nederland. In Albanië en Spanje is het zelfs nog erger gesteld en wordt de studentenraad zelfs niet geraadpleegd.
- Hoe lager men afdaalt, hoe erger het gesteld is. In de instellingen bestaat er bij de meeste wel een bepaalde vorm van studentenparticipaties. Vaak mogen studenten echter alleen over de studentgerelateerde zaken een uitspraak doen – in de nauwe betekenis van het woord. Een tweede probleem op instellingsniveau is de mate van onafhankelijkheid. Hoe lager het niveau, hoe minder deze verzekerd is. Dit kan verklaard worden doordat studenten in dezelfde academische wereld hun inspraak moeten doen tegenover proffen en docenten die een directe invloed hebben op hun studies. In 2005 werden hierbij zelfs gevallen gemeld van academische druk en chantage. Deze werden nu niet meer gemeld, wat niet wil zeggen dat deze er nu niet meer zijn. In Tsjechië is de situatie regelrecht verslechterd. Door een nieuwe wet mogen in de instellingen namelijk enkele die zaken besproken worden die voorgesteld worden door de rector of directeur. Wat studenten voorstellen, is per wet niet bespreekbaar. Het is afhankelijk van de goodwill van de rector of deze op de agenda komen.
- Tot slot bestaat er ook een verschil tussen een wettelijk kader creëren die studentenparticipatie mogelijk maakt, en de houding tegenover deze betrokken studenten. Verschillende landen geven aan dat het met de ware beïnvloeding toch moeilijk blijft (Hongarije, IJsland, Nederland, Roemenië, Slovenië en de Baltische staten). Om het met de woorden van een Nederlands studentenvertegenwoordiger te zeggen: "*In sommige instellingen neemt men de studentenorganisatie echt ter harte en spelen ze een belangrijke rol omdat de instelling de mening als waardevol beschouwd. Andere instellingen hebben echter alles letterlijk beperkt tot de letter van de wet en luisteren alleen naar studenten omdat het moet.*" Zo'n wantrouwen komt studentenbetrokkenheid niet ten goede.

Hoewel de problemen op overkoepelend niveau minder schrijnend zijn, is het op zijn minst triestig te noemen dat de studenten steeds weer met dezelfde actiepunten moeten afkomen. Het verwelkomen van studenten op een conferentie en het doorbladeren van standpunteksten en publicaties zoals *Bologna With Student Eyes* is niet voldoende. Studenten zijn niet gediend met een schijnparticipatie waarbij ze af en toe eens mogen opdraven om hun mening te geven maar verder genegeerd worden. Men kan pas spreken van volwaardige studentenparticipatie indien studenten als volwaardige partners worden gezien die kunnen wegen op het beleid.

Tegelijk stellen wij een steeds grotere nadruk vast op de autonomie van de instellingen in het Bologna Proces. Hoewel de instellingen in Bergen nog op gelijke hoogte stonden met de studenten en het personeel, krijgen deze ondertussen steeds meer vrijheden, zonder dat daar de gewenste controlemechanismen tegenover staan. VVS ziet hierin grote risico's. VVS gelooft in academische vrijheid in die zin dat instellingen over de nodige vrijheid moeten beschikken bij bijvoorbeeld het uitwerken van curricula en het uitvoeren van wetenschappelijk onderzoek. Maar instellingen moeten in een duidelijk regelgevend kader opereren. Instellingen in het hoger onderwijs zijn instrumenten voor het realiseren van maatschappelijke doelstellingen en moeten hier ook in gestuurd kunnen worden. Zeker in een bestel dat onderwijs als een publieke verantwoordelijkheid ziet met een maatschappelijke rol, en omwille daarvan het onderwijs voorziet van publieke middelen, zijn er grenzen aan de autonomie. De overheid heeft het recht om bepaalde maatregelen op te leggen die studenten ten goede komen.

VVS zou daarom graag minder nadruk op de autonomie van de instellingen zien en wat meer erkentelijkheid voor de studenteninspraak. Deze studenteninspraak moet op alle niveaus verbeteren. Niet enkel politici moeten studenten als volwaardige partner zien, ook in onze instellingen moeten de studentenparticipatie verbeteren.

4. OVERGANG NAAR DE MASTERJAREN

Vergelijkbaarheid van de programma's was één van de beginstrategieën van het hele proces. Al in de voorbereidende gesprekken in de Sorbonne, werd al geopperd om met de twee cycli te werken. De eerste cyclus (bachelor) zou moeten leiden tot een waardevol diploma van een eerste graad. Een bachelordiploma zou ook voldoende moeten zijn om toegang te verzekeren tot de tweede cyclus, de master. De derde cyclus zou dan de doctoraatsopleiding zijn.

Hoewel deze actielijnen er al vanaf het begin bij zijn en deze nieuwe begrippen goed gekend zijn, is het helemaal niet zeker of de implementatie ook *goed* gebeurd is. In vele landen is de opleiding, die uit één programma bestond, gewoon in twee geknipt (bv. in Oostenrijk, Frankrijk, Duitsland, Nederland, Roemenië, Slovenië). Aan de inhoud van de opleiding is in wezen niets veranderd. Hierdoor bestaat er nu een bachelordiploma met een betekenisloze afstudeeroptie. Vaak is het zelfs onbekend bij werkgevers en is het dat niet, dan is het zeker nog ongewild. De bachelor heeft namelijk nog niet al de bagage en is bijna verplicht om verder te studeren.

Problematisch wordt het helemaal als deze onderwaardering wordt gecombineerd met een beperking op de instroom naar de tweede cyclus. Hoewel een diploma van de eerste graad noodzakelijk en voldoende zou moeten zijn, worden toch ingangsexamens, interviews, numerus clausus en hogere inschrijvingsgelden geïntroduceerd bij de toegang naar hoger onderwijs. Wanneer deze twee problemen worden gecombineerd heeft het Bologna Proces een reeks afgestudeerden gecreëerd die niets waard zijn op de arbeidsmarkt en ook niet verder kunnen studeren.

Tot slot blijkt er bij de overgang naar de masterjaren vaak positieve discriminatie te zijn ten aanzien van studenten die uit de eigen instelling komen. Hoewel studenten van een andere instelling met een bachelordiploma niet geweigerd mogen worden, wordt er toch vaak extra voorwaarden aan hen gesteld (bijvoorbeeld in Vlaanderen, Hongarije, Italië, Litouwen en Polen). Zeker voor studenten uit een andere opleiding geeft dit vaak problemen.

5. RECOGNITION OF PRIOR LEARNING

Een eerlijke erkenning van de voorgaande studieperiodes, eerder verworven competenties of kwalificaties in welke vorm van onderwijs, opleiding of vorming dan ook, zorgt ook voor een betere sociale dimensie. Deze zorgen immers voor een waardering van inspanningen en leeruitkomsten zodat deze een lift kunnen geven aan de sociale mobiliteit. Ze kunnen ook de drempel tot hoger onderwijs verlagen. Bovendien zorgen eenvoudig erkenbare diploma's en competenties voor een betere mobiliteit en aantrekkelijkheid van de Europese Hoger Onderwijsruimte – andere speerpunten uit de Bologna Verklaring. De ministers erkennen het belang hiervan in de voorgaande Communiqués. In theorie is dit allemaal erg mooi, maar de praktijk wijst toch anders uit: de implementatie van erkenning van eerder verworven competenties en kwalificaties staat in de meeste Bolognalanden nog nergens.

Daarom verwacht VVS dat elk land een performant systeem ontwikkelt dat gekenmerkt wordt door duidelijkheid en transparantie. Hoewel Vlaanderen zo'n systeem heeft, is ook hier nog veel ruimte voor verbetering. Tot nu toe is de Vlaamse EVC procedure bureaucratisch en duur. In het jaarverslag van de Vlaamse ombudsman staat bijvoorbeeld te lezen dat de redelijke behandeltijd van de aanvraag een probleem vormt. Wil men echt komen tot een goed functionerende Europese hoger onderwijsruimte, dient er dringend werk gemaakt te worden van de vlotte erkenning van elders verworven competenties, diploma's en voorgaande studieperiodes.

6. MOBILITEIT

Mobiliteit tussen Europese instellingen van hoger onderwijs is al zo oud als de instellingen zelf. Vandaar dat dit ook één van de speerpunten is binnen Bologna. Om deze mobiliteit te bevorderen zijn verschillende instrumenten uitgedacht. In 2005 spraken de ministers af om de beurzen en leningen meeneembaar te maken, opdat financiële barrières en moeilijkheden bij mobiliteit hierdoor opgevangen zouden kunnen worden.

Uit de resultaten blijken echter twee problemen. Ten eerste is meeneembaarheid nog lang geen feit in alle landen. Er blijven nog steeds nationale restricties bestaan, zeker wanneer studenten mobiel willen zijn voor langere periodes (een volledige opleiding in plaats van een jaar) of wanneer ze naar niet-EU of niet-Bologna landen willen. In Vlaanderen mag je je beurs meenemen, op voorwaarde dat je elders in een erkende instelling zal studeren en een erkend diploma zal verkrijgen. De meeneembaarheid vervalt echter wanneer je buiten de EHEA wil studeren terwijl de gelijkaardige opleiding binnen de EHEA bestaat.

Mobiele studenten worden daarnaast vaak geconfronteerd met extra financiële drempels: reiskosten, taallessen, verblijfkosten, hogere inschrijvingsgelden dan thuis. Vaak zijn de beurzen in eigen land al onvoldoende om de

studiekosten te dekken, laat staan dat ze de extra mobiliteitskost moeten dekken. Bijklassen wordt vaak onmogelijk omdat een studentenjob in het eigen land na een tijdje moet opgegeven worden en in het buitenland soms onmogelijk wordt gemaakt. Door de verschillend in levenskosten binnen Europa komt er nog een extra probleem bij. Een Zweedse student die met zijn beurs gaat studeren in Bulgarije zal op die manier minder problemen ervaren dan een Bulgaarse student in Zweden. Om vrije mobiliteit voor iedereen mogelijk te maken is de creatie van een Europees mobiliteitsfonds nodig dat rekening houdt met de studie- en leefkostverschillen.

Dit fonds moet een evenwichtige studentenmobiliteit, voor alle studenten, mogelijk maken. Alle Bolognalanden spijzen het fonds. Landen die meer studenten uitsturen moeten meer bijdragen aan het fonds, landen die meer studenten ontvangen kunnen een bijdrage ontvangen uit het fonds. Armere landen kunnen een korting krijgen. Om het braindrain probleem van Oost naar West tegen te gaan moet er via het fonds aan capaciteitsopbouw worden gedaan. Naast de horizontale mobiliteit moet er ook voor verticale mobiliteit een tussenkomst komen. De toegang tot studentenvoorzieningen moet openstaan voor alle studenten. Zo kunnen zij een aanvulling zijn op de beurzen. Om te garanderen dat deze maatregelen ook effectief een impact zullen hebben moeten de studenten hierover geïnformeerd worden en moet er meer publiek geld worden vrijgemaakt voor mobiliteitsbeurzen.

Naast deze – voornamelijk – financiële problemen blijkt er nog iets meer aan de hand te zijn bij mobiliteit. Discriminatie van studenten wat betreft inschrijvingsgelden, financiële steun, recht op werk, sociale voordelen of huisvesting komen voor in Albanië, Vlaanderen, Duitsland, Hongarije, Moldavië, Nederland, Roemenië en Polen. Studentenorganisaties uit Albanië, Slowakije en Turkije zeggen dat bezoekende studenten op dezelfde manier behandeld worden. Toch is dit niet klakkeloos positief te interpreteren. In landen waar de eigen studenten al op geen enkele wijze ondersteuning krijgen van de overheid is het niet verbazingwekkend dat de gaststudenten hier ook niet op kunnen rekenen.

7. CONCLUSIE

Sinds 1999 doet de Bolognamotor het hoger onderwijs in Europa hervormen. Verschillende instrumenten en actielijnen dienen om het hoger onderwijs vergelijkbaar en aantrekkelijk te maken, met mobiele studenten en stafleden. Voor deze hervormingen werd de deadline van 2010 gesteld. Met de ministeriële conferentie in Londen voor de deur en de deadline die dichterbij komt is het zeker goed om een evaluatie op te maken van het Bologna Proces.

Veel actielijnen zijn goed geïmplementeerd of opgevolgd, dat zullen de studenten zeker niet ontkennen. Echter, sinds Bergen is er geen spectaculaire vooruitgang te merken. De ambities zijn er wel, maar initiatieven laten op zich wachten of roepen vraagtekens op. Maar nog meer opvallend is de keuze die gemaakt wordt binnen de actielijnen. Bepaalde zaken worden als meer prioritair gezien dan andere, zoals kwaliteitszorg of autonomie van de instellingen. Andere speerpunten die er al vanaf het begin bijwaren – al dan niet bekrachtigd door een inspanningsverklaring – krijgen veel minder aandacht. Steeds meer lijken de hervormingen op een 'Bologna à la carte', waarbij men kan kiezen welke punten overeen komen met de eigen nationale of regionale agenda. Bologna mag geen lijst met opties zijn waaruit men kan kiezen wat men wil invoeren. Waar partnerschap dat steunt op diversiteit is mogelijk, maar wel met een mentaliteitsverandering bij de ministers.

Ook tijdens besprekingen over het Communiqué blijken nationale agenda's belangrijker dan een gedeeld engagement. Consensusteksten en compromissen missen daardoor concrete initiatieven of inspanningsverklaringen. Hierdoor verwachten de studenten niet veel van het nieuwe Communiqué. Zeker met de deadline die dichterbij komt, is dit een gemiste kans.

De studenten hopen dan ook dat in de komende twee jaar de ministers meer inspanningen doen om barrières binnen hoger onderwijs weg te halen. De meest schrijnende problematiek situeert zich op vlak van de sociale dimensie. Nog steeds zijn verschillende groepen zwaar ondervetegenwoordigd in het hoger onderwijs en worden algemeen verschillende obstakels ervaren. Een goed onderzoek naar de participatiegraden kan dienen als nulmeting waarna concrete acties dienen te volgen. Ook bij studentenbetrokkenheid is nog ruimte voor verbetering, zeker op de lagere echelons. Meer inspraak en vooral ware inspraak is niet iets wat enkel ministers moeten onderschrijven, maar wat ook instellingen en de academische wereld moet aan meewerken. Met schijn democratie is niemand gebaat. Tot slot dienen nog inspanningen te gebeuren wat betreft recognition of prior learning, de barrières naar de masterjaren en de financiële problemen met mobiliteit. Het is nog niet te laat om hier initiatieven in te nemen en wie het voortouw neemt kan anderen inspireren.